

PROBLEMI IN DISKUSIJA

Kritika knjige Jerce Vodušek Starič »Slovenski špijoni in SOE, 1938-1942«

Špijonaža je zbiranje in izdajanje državnih, predvsem vojaških skrivnosti tuji državi. (Slovar tujk, 1976)

Knjigo, ki opisuje obveščevalno delovanje nekdanje Jugoslovanske nacionalne stranke (JNS) na Slovenskem, bodo sicer poleg bralcev, ocenili zlasti zgodovinarji, mi pa se hočemo osredotočiti na tri njene glavne napake, in sicer na zgrešen osnovni koncept, pomanjkljivo metodologijo in napačno ocenjevanje Dr. Vinka Vrhunca (VV).

Prva velika napaka knjige je nepravilen konceptualen pristop. Avtorica namreč želi že v naslovu in v celotnem tekstu dokazati, da je bil slovenski del JNS pretežno špijonska in ne politična organizacija, ki je deloval v korist tuje, britanske obveščevalne službe SOE. S tem, ko daje prednost obveščevalnemu delovanju pred političnim, spregleda, da so bili slovenski naprednjaki zbrani v JNS liberalci, sokoli, nacionalisti, antiklerikalci, antifašisti in prozapadno orientirani politiki, ki so služili svoji domovini in ne tujim interesom.

Avtorice ni motilo, da ima pojem špijon negativno konotacijo v vseh časih in državah, ter da nikjer ni priznana kot častno dejanje, tudi pri tistih, za katere dela. Zato se ji zatika pri opredeljevanju in razlagi, kaj je to špijon oziroma vohun in kakšna je razlika med njima in političnimi sodelavci, zavezniki, pomočniki ali prijatelji.

Lep primer kako oprezno bi morala avtorica ravnati z izrazom špijon, je vzpostavljanje tajne radijske zveze med liberalci v okupirani Ljubljani in jugoslovansko vlado v Londonu. Ta se nikakor ne more smatrati za špijonažo v korist tuje države, temveč za vzpostavljanje zveze med domačimi ljudmi z namenom obveščanja o stanju doma, kar je bilo za londonsko begunsko vlado kot za zaveznike zelo pomembno v boju proti okupatorju (336).

Avtorica pri tem naredi tudi to napako, da neutemeljeno trdi, da je »anglofilstvo bilo eden od glavnih grehov že med vojno« (17). To seveda ni res, saj so bili Angleži naši zavezniki in slovenski partizani so prvo pomoč v orožju, zdravilih in oblekah dobili prav od njih ter so ob sicer skromni podpori njihovega letalstva proti koncu vojne izvajali skupne vojaške operacije proti nemško-domobranskim postojankam in železniški progi Zidani most – Trst. Res pa je, da smo bili že v NOB previdni do delovanja vseh zavezniških vojaških misij, kar se je kot upravičeno pokazalo po vojni zlasti pri Angležih, ki so nasprotovali priključitvi Trsta in Gorice Jugoslaviji in želeli izvesti delitev Jugoslavije pol na pol.

Ker hoče skozi vso knjigo dokazati, da je ta skupina naprednjakov špijonirala le za SOE, na drobno opisuje njeno delovanje in jo v času od 1938 do 1942 tesno veže na angleške obveščevalne službe. Podcenjuje in prezre, da je njihovo glavno delovanje bil boj proti fašizmu in nacizmu ter njihovimi kolaboranti za ohranitev svobode in neodvisnosti jugoslovanskih narodov. To so delali skupaj z zavezniki in ne za njih, temveč zase. Ker avtorici ne uspe dokazati, kdo je res bil klasični špijon, kdo pa le sodelavec te ali one službe, oziroma samo zaveznik, ugotavlja, da »arhivi razkrivajo, da so se te podtalne vojne udeležili tako profesionalni obveščevalci kot popolni amaterji, vendar ne kot agenti obveščevalnih služb« (5). Če je avtorica vse to ugotovila, zakaj jih torej blati kot špijone in da so vsi delali kot tuji agenti, s čimer vse te ljudi spremeni iz narodnjakov v prodane duše.

Avtorica pa za špijone ni proglasila samo vodstvo slovenske JNS, temveč tudi njihov podmladek, poznan kot »disidenti JNS«, ki se je zbiral v organizaciji Naša volja in IMKA, za katero izrecno trdi, da je bila »eno izmed legalnih oporišč angleške špijonaže« (143). Dalje trdi, da so študentje liberalnega tabora v tistih letih delovali »neposredno pod britansko organizacijo, usmerjal in finančno podpiral jih je britanski konzul in da je ta imela tudi vilo na morju, na severnem Jadranu, ki jo je (IMKI) poklonil

nek jugoslovanski politik« (144). Po pripovedovanju mojih prijateljev, zlasti Borisa Zidariča po vojni, pa je njihovo delovanje bilo popolnoma drugačno, kot to navaja avtorica. Njihova glavna naloga je bila aktivno protifašistično in protinacistično delovati, organizirati narodno-obrambne zборе skupaj s Sokoli, ne pa se ukvarjati s špijonažo v korist Angležev. Tako so delovali do italijanske okupacije Ljubljane, potem pa so bili nekateri zaprti, drugi pa so odšli v partizane.

Avtorica nadalje zagreši še eno napako, ko namreč ne loči pred in med vojnega delovanja naprednjakov od povojnega obdobja. Eno je špijonaža v času vojne, drugo pa je špijonaža v suvereni državi, ki je v vseh časih in državah označena »kot narodno izdajstvo in spodkopavanje državne ureditve« (18). Zato je seveda bilo preganjanje špijonov po vojni, v neodvisni SFRJ povsem legalno dejanje. Vendar avtorica ne moti, da take ljudi naziva »naši junaki«.

Zato bi avtorica morala pojem špijon obravnavati skrajno previdno, občutljivo in premišljeno ter se zavedati, da je v normalnih časih to delovanje nečastno. Tako pa je z lepljenjem tega pojma prizadela »čast, svobodoljubje in patriotizem takratnega slovenskega (liberalnega) meščanstva« (III), ki se je v najtežjih časih druge svetovne vojne hrabro borilo proti nacifašizmu in njegovim kolaboracionistom, se v veliki meri udeleževalo NOB in skupaj z zavezniki izborilo zmago in svobodo.

Druga velika napaka knjige je njena pomankljiva metodologija in da se slabo poslužuje znanstvenega aparata. V tekstu kar mrgoli številnih netočnosti, ki delajo knjigo strokovno nedodelano in nekorrektno in tako resno znižujejo njeno verodostojnost.

Med pomankljivostmi so najpomembnejše:

- Nenavajanje najvažnejše bibliografije, na primer pri opisu usode družine Vrhunec knjige Marka Vrhunec Srečna mlada generacija, 1989, ki je edini vir teksta, ki ga je avtorica objavila (363);
- pomankljivo navajanje virov za najvažnejše trditve oz. dokaze o identiteti špijonov skozi ves tekst;
- netočna uporaba osebnih imen, celo pri Vinku Vrhuncu (12) ali npr. pri Viktorju Elznerju kjer je pravilno Aleksander (332);
- napačno navajanje krajev in dogodkov, na primer, da je VV 1941 odšel k 42. polku v Bjelovar, bil pa je v Višnji gori (243);
- površno in netočno imensko stvarno kazalo (425), kjer ni na primer VV naveden kar na štirih mestih 228, 233, 239, in 241;
- samovoljno popraviljanje zapisnikov (III);
- neprepričljiva in netočna interpretacija dogodkov, na primer o zaščiti Vrhunčevih s strani Gambare (365);
- profesionalno nedopustna uporaba izrazov kot »nekateri priče celo trdijo« (135), »pravijo« (157), »viri kažejo« (417) itd kot sredstvo dokazovanja.

Torej vrsta napak, površnosti in insinuaij, ki močno znižujejo verodostojnost celotnega teksta in ga pustijo nedorečenega.

Vse te netočnosti in pomankljivosti pa avtorica ni zagrešila le iz malomarnosti, temveč predvsem zato, ker je pač vso knjigo podredila svojemu edinemu cilju, to je dokazati, da so njeni »junaki« res bili špijoni. Ker pa tega ne more dokazati kar počez in za vse, ostane bralec brez pravih odgovorov, kje in na kakšen način so ti ljudje bili špijoni in tako ostanejo samo insinuaije in sklepanja avtorice.

Tretje. Napačno prikazovanje in ocenjevanje slovenskih naprednjakov pa se najbolj vidi na primeru dr. Vinka Vrhunec (VV). Tudi zanj kot za vse ostale avtorica želi na vsak način dokazati, da je bil špijon, zato ga v knjigi najdemo na 50 straneh. Svoje »dokazovanje« podkrepljuje s tremi navedbami. Prva je vzeta iz »analize Udbe«, ki pravi, da so »najvidnejši predstavniki (angleškega) obveščevalnega delovanja, ki so se navezali na inž. Mačkovška, bili VV, bivši ravnatelj TPD v Ljubljani ...« (5). Druga pravi, da »nekateri priče celo trdijo, da je bil VV povezan s francoskim Deuxieme Bureaujem« (135). Tretja trdi, da »britanski viri kažejo, da je bil VV ena od njihovih glavnih zvez v Ljubljani« (417). Za vse tri navedbe avtorica ne navaja virov.

Poleg trditve, da je bil VV angleški ali francoski špijon, ga je avtorica brez vsakega dokaza proglasila tudi za ovaduha Udbe z imenom »Doktor«. Po njenem je to postal zato, da Udbe ne bi »pri vrbovanju prehiteli Francozi in ga pridobili zase« (417). Tudi za to trditev avtorica ne navaja nobenega vira. Sam VV je po izpustitvi iz ljuhljanskega zapore pripovedoval, da se je nekaj mesecev srečeval s svojimi zasliševalci, vendar ne zato, da bi ovajal svoje prijatelje, temveč zato, da bi jih prepričal, da je postal lojalen državljani.

Gornje potrjuje, da Udba ni imela dokazov za svoje trditve oz. sume, kakor tudi ne avtorica, ki sama pravi, da »Udba kljub temu nikoli ni odkrila resnične vloge, ki jo je VV (?) imel v britanski obveščevalni službi« (417). Torej vztrajanje pri insinuaciji.

Če bi svoje raziskave bolj strokovno in vestno opravila, bi avtorica našla številne dokaze da VV ni bil špijon. Prvi tak dokaz je fotokopija depeše Georgea Rendela, diplomata British Legation to Yugoslavia iz Londona, dne 19. januarja 1942, ki po odhodu VV iz Švice domov pravi: »Kakor sem izvedel iz drugih virov, je mogoče, da Vrhunec ni bil dejansko tako primerna in zaželena oseba, kakor je sprva kazalo. Glede tega se je pravzaprav vse izteklo kar najbolje (op.: ker se je medtem že vrnil v Ljubljano). Kakorkoli že – in jaz ne mislim, da bi se lahko končno razpletlo na drug način – je jasno, da ne moremo storiti ničesar več«. Med 22 depešami Foreign Office tistega časa je navedena depeša št.17 najboljši dokaz, da Angleži leta 1942 VV niso smatrali kot svojega človeka, sicer ga ne bi pustili oditi Italijanom v roke in bi ga vsaj zadržali in zaščitili v Švici (glej 22 depeš iz arhivov PRO).

Drugi dokaz je izjava VV Udbi decembra 1949, v kateri zatrjuje, da »je za delovanje angleške obveščevalne službe izvedel šele leta 1941«, vendar da »ni bil z nobenim Angležem v osebnih niti v kakršnih koli stikih niti ni katerega koli Angleža poznal« (417).

Ta izjava se ujema s srečanjem VV s Stephenom Clissoldom maja 1946 v Ljubljani, ko je o tem obvestil Vladimirja Svetino – Iva, takratnega pomočnika načelnika Udbe za Slovenijo, da »bi mu oblast ne delala težav«. Takrat mu je Svetina rekel, da so družabni stiki sami po sebi dovoljeni, da pa naj pazi, da ga ne »bi vpletli v svoje mreže, s tem, da jim ne bi dal kake nepremišljene izjave in da bi bilo bolje, da stike prekine, toda ne na osoren način, da bi nas mogli opravljati kot nekulturne ljudi« (403).

Tretji dokaz je izpustitev VV iz zapora leta 1950. Ker je po osvoboditvi nekaj let zagovarjal prihod Angležev v Jugoslavijo na osnovi dogovarjanja Churchila – Stalina o delitvi interesnih sfer v Jugoslaviji pol na pol, je bil devet mesecev zaprt in temeljito preiskan ali je ali ni angleški ali francoski špijon. Udba je ugotovila, da VV nikoli ni bil špijon nobene tuje obveščevalne službe ter je bil zato, brez obtožbe in sodbe, izpuščen iz zapora. Bil je prevelik rodoljub, da bi se kljub prozapadnim simpatijam podal v tako nečastno delovanje ter je do smrti ostal lojalen državljani SFRJ.

Četrti dokaz je proces VV leta 1942 v Rimu pred posebnim fašističnem sodiščem, ko je bil najprej obsojen na smrt, nato pa mu je bila čez teden dni kazen spremenjena na trideset let zapora in zaplembo vsega premoženja. Ni dvoma, da so ob procesu Italijani podrobno raziskali vse delovanje VV, pa dokazov, da bi bil tudi angleški agent, niso našli ter je bil zato obsojen le kot slovenski nacionalist – iredentist.

Peti dokaz lahko najdemo v navedbi avtorice, da »so leta 1941 v nemško mrežo padli skoraj vsi sodelavci angleške obveščevalne službe pri nas«, pa VV med njimi ni bilo (7).

Šesti, osebni dokaz, lahko dajo njegovi domači in prijatelji, ki so ga poznali le kot sposobnega in uspešnega ekonomista in javnega delavca, saj je bil poleg ravnatelja TPD tudi predsednik rezervnih oficirjev, predsednik Društva za ceste in drugih organizacij. Kot tak je bil izredno zaposlen in angažiran, da mu je celo za družino ostalo malo časa, ter je zato izključeno, da bi se lahko profesionalno ukvarjal tudi s špijonažo, in to celo dvojno. Navsezadnje je vse to ugotovila tudi Udba.

Svoje dokaze lahko sklenemo tudi z ugotovitvijo, da VV ni bil profesionalni agent neke tuje službe, da pa ni tik pred in med vojno okleval, da – kakor takrat vsi zavedni domoljubi – ne bi po potrebi sodeloval tudi z angleškimi obveščevalnimi službami, ki so bile zavezniške, kakor je to delala tudi Osvobodilna fronta, kateri je pripadal.

Iz te kritike je razvidno, da knjigo JVS ocenjujemo negativno in da je v mnogih pogledih strokovno nekorrektna in neverodostojna, do oseb, kakršna je bil VV pa tudi žaljiva.

Avtorica je brez dvoma opravila obsežno, koristno in naporno delo o delovanju slovenskih liberalcev pred drugo svetovno vojno. Žal pa je v mnogočem zgrešila bistvo svojega raziskovanja ter sama svoje delo razvrednotila, s tem ko je tako zapleteno in občutljivo snov zreducirala na špijonažo.

Posebej avtorici zamerimo, da je:

- vse slovenske naprednjake in njihov podmladek proglasila za špijone;
- pretirano predpostavila njihovo tudi obveščevalno delo, pred političnim;
- ni dosledno in strokovno ločevala delo profesionalnih špijonov od tistih, ki so kot amaterji bili samo sodelovci, pomočniki, aktivisti in podobno;
- ni dovolj upoštevala različnih pogojev pred in med vojnega delovanja od povojnih razmer;

- minimizirala antifašistično delovanje in udeležbo naprednjakov v NOB;
- samo odklonilno in negativno prikazovala vlogo slovenskih komunistov v tistih časih;
- skozi celoten tekst neprestano insinuirala, da je bilo delovanje takratnih slovenskih liberalcev špijonaža v tujo korist (135,157,243,402) itd.

Iz teh razlogov mislimo, da bo zgodovinska stroka morala to delo kritično oceniti in vložiti dodatne napore, ne le da popravi njene napake, temveč da predvsem dopolni in objektivizira sliko o tistih časih in ljudeh.

Marko Vrhunec

ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

je med drugim izdala:

27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Ljubljana 1994 : zbornik. – Ljubljana, 1994. – 1.000 SIT

Sosed v ogledalu soseda od 1848 do danes : 1. zasedanje slovensko-avstrijske zgodovinske komisije, Bled 1993. – Ljubljana 1995. – 1.500 SIT

Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. – Ljubljana 1996. – 1.000 SIT

Življenje in delo Josipa Žontarja : ob stoletnici rojstva. – Ljubljana, Kranj 1996. – 500 SIT

Razvoj turizma v Sloveniji : zbornik referatov z 28. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Bled 1996. – Ljubljana 1996. – 1.500 SIT

Slovenija 1848–1998: iskanje iastne poti : mednarodni znanstveni simpozij, Maribor 1998. Ljubljana 1998. – 2.000 SIT

Množične smrti na Slovenskem : zbornik referatov z 29. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Izola 1998. – Ljubljana 1999. – 2.000 SIT

Temejne prelomnice preteklih tisočletij : zbornik referatov s 30. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, Rogla 2000. – Ljubljana 2001. – 2000 SIT

Za zainteresirani lahko kupijo knjige na sedežu ZZDS v Ljubljani, Aškerčeva 2 (tel. 01/241-1200). Člani ZZDS imajo 25 odstotni popust, študentje pa 50 odstotni popust.